

Cornelius Hillenius

Nooit zou ik belangstelling hebben gekregen voor Cornelius Hillenius als zijn zoon Esaias geen zwager was geweest van een van mijn meer dan 2048 stamovergrootouders, Daniel Mees en mijn vrouw geen predikant was geweest in het Drentse Gasselte.¹

Esaias Hillenius en Daniel Mees waren getrouwd met dochters van Pieter Brongersma en Annetjen Toringa, Esaias met Margarethe en Daniel met Eetje. Pieter Brongersma was pachter van het bestiaal in het Westerkwartier wat hem het recht gaf belasting te innen op het slachten van vee. Ook was hij pachter van het gemaal en later ook van de (minder opbrengende) waag. De historicus Van Deursen omschreef de verpachting van de belastingen als het 'bij uitstek geliefdskoosd jachtveld van kleine scharrelaars en speculanten zonder vermogen'.² Brongersma moet echter een welvarende man zijn geweest. Op diverse plaatsen had hij namelijk bezittingen. Welke dat waren blijkt uit de verdeling van zijn nalatenschap. Dochter Geertruit (Gertude) erfde 'behuizinge, heemstede en land te Grijskerk', zoon Johannes landerijen in Oostwolt, Hendrik, Eetjen en Margarethe de goederen van de Middelhorst en overige erfgenamen nog goederen in de stad.³ Mogelijk gaat het hier om een huis en hof aan de Nieuwstraat in Groningen, dat dan door dochter Ida kan zijn geërfd.

Toen mijn vrouw predikant werd in het Witte Kerkje in Gasselte ging ik mij interesseren voor haar voorgangers en daardoor van lieverlee vooral ook voor de beginperiode van het protestantisme in Drenthe. Het viel mij op dat Cornelius Hillenius, hoewel predikant in Groningen, een belangrijke rol speelde in de eerste jaren nadat stadhouder Willem Lodewijk in 1598 met een pennenstreek Drenthe protestants had gemaakt. Een periode waarin om het vriendelijk te zeggen nogal wat viel aan te merken op de kwaliteit en levenswandel van de eerste predikanten.

Wie was Cornelis Hillenius?

Cornelis Hillenius werd op 30 september 1568 door Theophilus Ryckwaert in het Engels Norwich gedoopt. In 1587 ging hij theologie studeren in Leiden. Hij trouwde in 1589 in Rotterdam met Anneke Alewijns en op 30 april 1606 in Alkmaar met Baeiken de Coninck, die in het huis van Bartholomeus van de Corput, in de St. Jacobsstraat in Alkmaar woonde. Met Baeiken kreeg hij vijf kinderen onder wie Samuel (wiens dochter Swaantje trouwde met Johann Heinrich Knottnerus, zoon van Johann Michael Palatinus Knottnerus) en Esaias (die o.a. getrouwd was met de weduwe van deze Johann Michael).

---

¹ Aardig detail, alle vijf dochters van Pieter Brongersma en Annetjen Toringa trouwden met gestudeerde mannen en ion een tijdsbestek van 13 maanden. Eetje op 28 november 1647 met Daniel Mees, Ida op 2 januari 1648 met de apotheker Albert Hindricks Landt, Margarethe ging op 6 mei van dat jaar in ondertrouw met Esaias Hillenius, Elisabeth huwde op 12 augustus met de arts Henricus Eyssonius en Gertrude (Geertruit), ten slotte, trouwde op 6 december 1648 in Groningen met Gerhard Westerborch.

² Van Deursen in De Vries en Van der Woude, Nederland 1500-1815, blz. 131.

³ GAG, R.A. III x 33 f.13

Cornelis begon zijn loopbaan als predikant in Uitgeest en Akkerwoude (1589-1591) en Hillegersberg (1591-1596) alvorens te vertrekken naar Alkmaar (1596-1610). Toen hij daar werd ontslagen werd hij beroepen in Groningen waar hij tot zijn dood op 13 januari 1632 diende.

Zijn eigen geschiedenis en die van zijn voorouders is nauw verbonden met de grotere geschiedenis van het protestantisme in de Nederlanden. Voor dat verhaal gaan we terug naar de eerste helft van de zestiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden. Om preciezer te zijn naar leper.

Adriaen en Jodocus van Hille

De oudst bekende Hillenius of Van Hille zoals de familie toen nog heette, was Adriaen van Hille. Hij leefde rond 1500 en was poorter (burger) van het West-Vlaamse Ieper. Veel is er over hem niet bekend, maar vermoedelijk was hij niet onbemiddeld, want op 9 september 1505 stond hij borg voor Pieter Poyt (Poot), een koopman in Brugge, getrouwd met jonckvrouwe Katheline Boreels. In 1500 werd Adriaen door de wet van Brugge aangesteld als 'bewarer van den thonnebaken ter sluus' tegen een jaarlijkse bezoldiging van 6 pond gr. Een thonnebaken is een gekuipt houten vat dat diende als boei en dat voorzien is van een vast merk dat het vaarwater aanwijst.⁴

Adriaen had een zoon, Joost of Jodocus, die rond 1520 in Ieper werd geboren en in 1571 overleed. Hij trouwde op 24 augustus 1540 in Ieper met Catharina van Comines, dochter van Willem van Comines, burger van Ieper. Op 20 februari 1540, dus nog voor zij getrouwd waren, kregen Joost en Catharina een zoon, Cornelis.

Reformatie in het Westkwartier

De reformatie kreeg in de eerste helft van de zestiende eeuw duizenden aanhangers in het Vlaamse Westkwartier, de zuidwestelijke hoek van het graafschap Vlaanderen. En al snel, in 1520, vond Karel V het noodzakelijk dit 'kwaad' te bestrijden. Een jaar eerder was hij Karel, die toen al over onze gewesten heerste, tot keizer van het Heilig Roomse Rijk verkozen, waarmee hij één van de machtigste vorsten van Europa werd. Als overtuigd katholiek, was hij vast van plan de invloed van het Lutherse gedachtegoed de kop indrukken

Hij stelde een keizerlijke inquisitie in voor de Nederlanden en benoemde Frans van der Hulst tot inquisiteur-generaal van de Nederlanden. Er verschenen tal van plakaten, officiële bevelen van de overheid die gewaarmerkt werden met een lakstempel (plaque). De eerste plakaten waren nog relatief mild van toon. Zo was het eerste plakkaat gericht tegen de verspreiding van ketterse geschriften. Ook mochten er geen bijeenkomsten worden georganiseerd waar over het geloof werd gesproken op straffe van een boete die uit kon monden in een hogere straf bij herhaling. Maar reeds vanaf 1523 werden de eerste kettters (protestanten) verbrand.

Van der Hulst liet al snel zijn oog vallen op de Augustijnenbroeders van het Sint-Andriesklooster in Antwerpen die openlijk de opvattingen van Luther verkondigden. Jacob Proost (1486-1559), de prior van het klooster werd gearresteerd en overgebracht naar

⁴ http://www.dbnl.org/tekst/bie001196901_01/bie001196901_01_0094.php

Brussel. Onder dwang van de inquisitie gaf Proost zijn 'dwalingen' toe en herriep publiekelijk de Lutherse stellingen. Korte tijd na zijn vrijlating vluchtte hij naar Duitsland en vestigde zich als predikant in Bremen. Toen ondertussen de nieuwe abt van het klooster, Hendrik van Zutphen (ca. 1488-1524), hardnekkig de Lutherse leer verder bleef prediken werd het convent op last van Robert van Croy, de bisschop van Kamerijk, ontwijd en de gebouwen, op de kloosterkerk na, met de grond gelijk gemaakt. De meeste monniken werden opgepakt en gevangengezet in de kerkers van het hertogelijk kasteel van Vilvoorde, een plaats ten noorden van Brussel. Een klein aantal van hen, voor zover ze niet van ketterij werden verdacht, kregen een overplaatsing naar andere meestal verafgelegen kloosters in het bisdom.

Een potsierlijk schijnproces

De Augustijnenpaters werden dagenlang verhoord en zweerden uiteindelijk de Lutherse leer af. Enkel Hendrik Vos en Jan van Esschen weigerden halsstarrig hun nieuwe geloofsregels te loochenen. De inquisiteurs die een voorbeeld wilden stellen aan de goegemeente veroordeelden de beide monniken na een schijnproces, dat amper enkele minuten duurde, tot de dood op de brandstapel. De twee ongelukkigen hoefden op geen enkele vorm van genade te rekenen. De inquisiteurs bepaalden zelf dat het hout aan de brandstapel zo gestapeld moest worden dat beide kloosterlingen niet door de rookontwikkeling konden stikken, maar wel degelijk levend verbrand zouden worden. Volgens de katholieke Kerk kon de ziel van kettters en onverbeterlijke zondaars enkel gered worden door de louterende werking van de vlammen.

Toen Luther de dood vernam van zijn twee medebroeders hekelde hij met zijn protestschrift "*An die Christen in Holland, Brabant und Flandern*" het onbarmhartige optreden van de inquisitie in naam van de Kerk en schreef een loflied ter ere van de twee monniken die als martelaar voor hun nieuw evangelisch geloof waren gestorven.⁵

Cornelis Hillenius (van Hille)

Cornelis van Hille, de zoon van Jodocus, trouwde eerst met een zekere Jehenne, van wie gezegd werd dat zij kreupel was. Later trouwde hij met Digna van Dongen, geboren in Breda en dochter van François van Dongen. Zij kregen mogelijk zeven kinderen, in ieder geval een Cornelis en Marijken, mogelijk ook een Jacob.⁶

Cornelis Hillenius en de Beeldenstorm

Cornelis Hillenius koos op enig moment, niet bekend is wanneer, de kant van de Reformatie. Waarschijnlijk was hij een van deelnemers aan de Beeldenstorm toen deze losbrak op het platteland van Zuidwest-Vlaanderen. Op zaterdag 10 augustus 1566 preekte Sebastiaan Matte, een uit Engeland teruggekeerde protestantse vluchteling, voor een gehoor van ongeveer tweeduizend gewapende volgelingen bij het dorp Steenvoorde (tegenwoordig in Frankrijk). Na afloop van de hagenpreek

⁵ Schrever, R. (2018). *Jan van Esschen en Hendrik Voës – De eerste ketterverbranding in Brussel*.

⁶ http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu04_01/molh003nieu04_01_1182.php

drongen zo'n twintig toehoorders een nabijgelegen klooster binnen en sloegen er de beelden aan stukken. In de daaropvolgende week vernielden rondtrekkende groepen beeldenstormers meer dan honderd kerken en kloosters in de zuidwesthoek. In Ieper, bijvoorbeeld, trokken op 16 augustus *'diverssche sectarissen [kettters] en quaetwillighen van der stede, gheassisteert met diverssche vreemde sectarissen'* met geweld alle kerken en kloosters van de stad binnen. Ze sloegen er de beelden, altaren, orgels en versieringen kapot, en verscheurden de liturgische boeken. De brekers waren mannen en vrouwen van alle leeftijden; kinderen bewerkten met hamertjes de beelden die op de grond lagen. Het geschrokken stadsbestuur, bang voor nog grotere ongeregelheden, greep niet in.⁷

Niet lang daarna, op 20 september 1566, behoorde Cornelis samen met 189 anderen (onder wie zijn broer Bertel /Bartholomeus van Hille) tot de ondertekenaars van het godsdienstverdrag dat met de magistraat van Ieper werd gesloten over het houden van godsdienstoefeningen. In een brief die op dezelfde dag gedateerd is beveelt graaf Egmond de Calvinisten (te Ieper) dat niemand van de nieuwe religie de goddelijke dienst, predikingen en andere rituelen van de katholieke religie mag beletten, op boete van lijfelijke straf en confiscatie van bezittingen. Zij mogen er ook geen kerken gebruiken voor hun eredienst, een plaats zal hen aangeduid worden te Wytschate (de Zieckebilck toegewezen op 23 september 1566). Om de maatschappelijke orde niet te verstoren mogen de preken alleen op zondag doorgaan. Men moet elkaar met rust laten anders wordt men gestraft. Men houdt zich echter niet aan deze richtlijnen en Egmond vraagt een strenge toepassing van de wetten.

De komst van Alva

Om de orde na de Beeldenstorm te herstellen stuurt koning Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden. Op 22 augustus 1567 arriveert hij in Brussel, waar hij een Raad van Beroerten instelt om de schuldigen aan de Beeldenstorm te straffen. Deze Raad die op 20 september voor het eerst bijeenkomt in Brussel, kost veel mensen het leven, vooral in Vlaanderen. Alva gaf de plaatselijke overheden het bevel om, met de hulp van soldaten en officieren van justitie, een razzia te houden over het gehele land om de overtreders te vatten. In de nacht van 2 op 3 maart 1568 werden honderden aangehouden en moesten voor de commissarissen verschijnen, met het bevel van Alva dat deze processen moesten afgehandeld zijn vóór 28 maart. Een onbegonnen werk, vooral omdat ze zich voor elke beslissing tot de Raad van Beroerte moesten wenden. De spanning tussen plaatselijke overheid en Raad van Beroerte werd voelbaar. Vanaf eind 1569 werden de vonnissen meer overgelaten aan de plaatselijke overheden.

Cornelis vlucht naar Engeland

Ook Cornelis werd, al voor de razzia plaatsvond, op 4 februari 1568, samen met zijn vrouw, voor de Inquisitie in Brussel gedaagd. Hij had dit moment echter niet afgewacht en was, vermoedelijk samen met zijn ouders of in ieder geval zijn moeder, uitgeweken naar Norwich in Engeland. Begin januari 1568 was besloten dat allen die het land verlaten hadden veroordeeld werden tot eeuwige verbanning en in beslagname van hun goederen. Tot dan waren de straffen meestal beperkt tot de

⁷ Henk van Nierop: <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6544/de-beeldenstorm-in-de-nederlanden.html>

lijfelijke straffen die in de plakaten vermeld werden, of een boete en banning.⁸ Ook een oom van Cornelis, Barthelemy van Hille, een broer van zijn vader, werd in 1570 aangehouden als beeldenstormer en voor de Raad van Beroerten gedaagd.⁹

Waarom Norwich?

Norwich was een centrum van textielindustrie en verkeerde rond het midden van de zestiende eeuw in een crisis. In 1565 zonden de autoriteiten van de stad daarom vertegenwoordigers naar koningin Elisabeth I met het verzoek om immigranten zich te laten vestigen in de stad. De koningin stond via een koninklijke 'letters patent' toe dat dertig Hollanders met hun familie (maximaal 300 personen) zich in Norwich zouden vestigen. Vierentwintig van deze families kwamen uit Vlaanderen, de overige uit Wallonië. Zij werden Elizabethan Strangers of kortweg Strangers genoemd. Uiteindelijk vormden zij een derde van de bevolking.¹⁰

Over de eerste jaren na zijn vertrek naar Engeland is weinig bekend. Mogelijk verliet Cornelis het land en liet hij zich 22 oktober 1570 in Genève in als student theologie. Zeker is dit niet omdat aan de inschrijving 'Hagensis' is toegevoegd.¹¹ Mocht dit wel het geval zijn, dan keerde hij al spoedig naar Engeland terug, want in 1571 verscheen in Norwich zijn 'Siecken Troost'.

De Ziekentroost

Cornelis van Hille is vooral bekend geworden door zijn boek *De Ziekentroost*. Dit boek is velen een troost geweest, bijvoorbeeld Johan van Oldenbarnevelt, die zich hieruit vlak voor zijn dood een gedeelte liet voorlezen door dominee Hugo Beyerus. Aan Anthonius Walaeus, predikant in Middelburg, liet hij weten in het geloof, daarin vervat, te willen sterven.

Oorspronkelijk was deze *Ziekentroost* alleen met de letters C. v. H. ondertekend en werd het boek lange tijd, in navolging van Ens en Lelong, aan Caspar van der Heyden toegeschreven, totdat 's Gravesande Cornelis van Hille als de echter schrijver aanwees. Vroeger meende men ook dat dit geschrift een uittreksel was uit het groter werk, door Van Hille over hetzelfde onderwerp geschreven, maar door naspeuringen van Prof. J.I. Doedes is gebleken, dat die mening onjuist is.

Deze 'Kleine *Ziekentroost*, in 1571 te Norwich uitgegeven, komt ook voor achter een uitgave van den Heidelbergse Catechismus, die in datzelfde jaar te Delft verscheen onder den titel: *Catechismus, ofte Onderwysinghe inde Christelicke Leere.... Mitsgaders de Ceremonien, Ghebeden ende den Sieckentroost*. De afzonderlijke titel van de *Ziekentroost* luidt daar: *Den Siecken Troost. Twelk is een onderwysinghe inden Gheloove, ende den weck der salicheyt, om ghewillichlick te sterven*.¹² Daarna vindt men een uitgave, ook met afzonderlijken titel,

⁸ http://www.protestantse-kerk-wevelgem.be/index_html_files/terug%20in%20de%20tijd%20-%20website.pdf

⁹ Ph. van Hille, 'De familie Van Hille in Nederland', in: *Vlaamse Stam* 1967, 17-20

¹⁰ <http://www.heritagecity.org/research-centre/social-innovation/the-strangers.htm>

¹¹ De Vries. *Genève pépinière du Calv. Holl.*, I, 48

¹² Doedes, *Coll. of Rariora*, no 742

gevoegd achter een druk van het Nieuwe Testament met de Psalmen en den Catechismus, in 1572 te Leiden verschenen.¹³

Loopbaan als predikant

Op 1 november 1575 is hij predikant bij de vluchtelingen-kerk te Yarmouth. Lang bleef hij daar niet, want al spoedig trekt hij (1577) de Noordzee over om predikant te worden in Haamstede en Burgh. Directe aanleiding voor zijn terugkeer was mogelijk de Pacificatie van Gent in 1576, waarin o.a. werd bepaald dat er een amnestieregeling zou komen voor de opstandelingen. De godsdienstkwestie, de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken., werd overigens niet opgelost, maar doorgeschoven naar de eerste vergadering van de Staten-Generaal. Wel werd afgesproken dat tot een definitieve overeenkomst de beide geloven naast elkaar zouden moeten bestaan.

Nog in hetzelfde jaar vertrekt hij naar Oudenaarde in Vlaanderen, volgens de meeste schrijvers gebeurde dit 'bij leening', maar dit is twijfelachtig. In zijn plaats te Haamstede werd namelijk nog in hetzelfde jaar een opvolger benoemd en hij is er nooit teruggekeerd. Als predikant van Oudenaarde is hij op 29 juli 1578 op de classicale vergadering te Gent. Enige tijd daarna vinden we hem onder de Gentse predikanten vermeld. In ieder geval ontvangt hij gedurende het laatste kwartaal van 1582 tractement en op 6 januari 1584 schrijft hij vandaaruit een brief aan de kerkenraad te Delft. Als de stad op 17 september 1584 overgaat naar de hertog van, en dus weer Spaansgezind wordt, verlaat hij de stad en gaat naar Walcheren.

In oktober reed vanuit Rotterdam een wagentje, bestuurd door ouderling-kerkmeester Matthijs Claesz van der Horst van de Hervormde Gemeente ter plaatse, in de richting van het Zeeuwse Walcheren. Vandaar haalde hij, in opdracht van de Rotterdamse magistraat, de predikant Cornelis Hillenius.¹⁴ Enige tijd later werd Van Hille als derde predikant van de Maasstad in het ambt bevestigd. Hij zou er blijven tot aan zijn dood, op 11 september 1600. In een resolutie van de Staten van Holland van 25 oktober wordt gememoreerd dat een Cornelis Johannis ongeveer een jaar eerder tot derde predikant is benoemd. Hiermede is zeker Hillenius bedoeld en moet in plaats van 'Johannis', 'Judoci' (zoon van Jodocus) gelezen worden, omdat hij meermalen onder die naam voorkomt. Zijn vertrek uit Gent was dus al voorbestemd en de val van de stad heeft zijn vertrek vermoedelijk dus alleen bespoedigd.

Op 4 februari 1585 wordt hem, op last van de burgemeesters, 100 gulden uitbetaald. Op 30 augustus 1588 woont hij als predikant van Rotterdam de vergadering van de Zuid-Hollandse synode te Schiedam bij en op 9 september 1598 en volgende dagen de vergadering van de Synode te Dordrecht, waar hij aan het einde de 'vermaninghe' hield'.

Op 18 september 1600 sterft hij in Rotterdam.

Cornelis Hillenius jr. (1568-1632)

Cornelis Hillenius, de zoon van Cornelis, werd op 30 september 1568 in Norwich gedoopt door Theophilus Ryckwaert, predikant bij de Nederlandsche Hervormde gemeente aldaar. In 1587 ging hij

¹³ ald., no 197

¹⁴ <https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/d8bde43b004349810f92763c3b2cd891>

theologie studeren in Leiden. Hij trouwde in 1589 in Rotterdam met Anneke Alewijns en op 30 april 1606 in Alkmaar met Baeiken de Coninck, die in het huis van Bartholomeus van de Corput, in de St. Jacobsstraat in Alkmaar woonde. Met Baeiken kreeg hij vijf kinderen onder wie Samuel (wiens dochter Swaantje trouwde met Johann Heinrich Knottnerus, zoon van Johann Michael Palatinus Knottnerus) en Esaias (die o.a. getrouwd was met de weduwe van deze Johann Michael).

Cornelis begon als predikant in Uitgeest en Akkerwoude (1589-1591) en Hillegersberg (1591-1596) alvorens te vertrekken naar Alkmaar (1596-1610). Toen hij daar werd ontslagen werd hij beroepen in Groningen waar hij tot zijn dood op 13 januari 1632 diende. In Alkmaar krijgt hij grote bekendheid door zijn rol in een conflict dat in Alkmaar van 1608 tot 1610 grote beroering wekte.

Hillenius en Venator- Slijkgeuzen en Bavianen

Hillenius is al geruime tijd predikant in Alkmaar als hij in conflict komt met een medepredikant, Adolphus Venator (Adolf de Jager), een conflict dat alles te maken heeft met de strijd tussen Arminianen en Gomaristen. Arminius, predikant en hoogleraar in Leiden wilde de strenge leer van de voorbeschikking (predestinatie) verzachten, maar zijn collega hoogleraar Gomarus was dit een gruwel: God had nu eenmaal besloten wie Hij genade schonk en wie niet; de mens kon hier verder niets meer aan veranderen. De 'Arminianen' en 'Gomaristen' kwamen overal in de Republiek tegenover elkaar te staan. De aanhangers van Arminius, die in 1610 hun opvattingen uiteengezet hadden in een remonstrantie (publiek betoog, protest) werden daarom remonstranten (scheldnaam Bavianen) genoemd. De aanhangers van Gomarus kwamen daarop met een contra-remonstrantie en werden dan ook de contraremonstranten genoemd. Zij kregen de bijnaam Slijkgeuzen.

Adolphus Venator bracht zijn jonge jaren door in de Duitse stad Duisburg. Mogelijk waren zijn ouders Nederlandse geloofsvluchtelingen. Duisburg was een van de bekende uitwijkplaatsen niet erg ver van de grens met de Nederlanden. In zijn jonge jaren ontwikkelde Adolphus zijn voorliefde voor de klassieke talen; het christelijk humanisme bracht hem ertoe een brug te willen slaan tussen de opvattingen van de (veelal) heidense klassieken en de Bijbel en het christelijk geloof. Hij voltooide in 1597 zijn theologiestudie in Herborn, een belangrijk centrum van het Duitse Calvinisme (niet ver van de Dillenburg). Adolphus moest echter een goed heenkomen zoeken toen de pest daar uitbrak. Hij vertrok naar zijn broer Johannes in Nijmegen die ook theologie had gestudeerd. Deze was predikant geweest in 's-Heerenberg op wens van Maria van Nassau, de dochter uit het eerste huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Egmond en Buren. Later was hij predikant te Nijmegen. In Nijmegen kwam Adolphus Venator in 1597 in contact met ds. Jacobus Lomannus, die eerder in Alkmaar had gediend, en ook met inwoners van Alkmaar die op zoek waren naar een predikant, nadat ze tot twee keer toe niet geslaagd waren in hun missie. Zo werd de weg gebaad naar Venators eerste (en enige) predikantsplaats: Alkmaar, een stad met een rijke geschiedenis, zeker tijdens de jaren van de Opstand tegen Spanje. Hij was daar een van de drie predikanten en verzorgde sinds 1602 naast zijn pastoraat ook lessen in het Latijn als particulier docent.¹⁵

Adolphus Venator neigde naar remonstranste opvattingen over de predestinatie. Hij baseerde zich op Griekse teksten en gebruikte citaten uit Coornhert en Erasmus. In 1597 kwam hij als proponent naar

¹⁵ <https://dekerkvantoeen.wordpress.com/2019/03/03/adolphus-venator-te-alkmaar-veelzijdig-en-vrijzinnig/>

Alkmaar. Hier werd hij de collega van de rechtlijnig-calvinistische Cornelis Hillenius, die zelf geen Grieks kende.¹⁶ Venator en Hillenius kwamen al snel met elkaar in botsing. Toen er in 1599 in Holland een pestepidemie uitbrak, weigerde dominee Venator om de patiënten te bezoeken, uit angst voor besmetting. Een jaar ervoor waren er in Nijmegen namelijk drie predikanten die pestzieken hadden bezocht zelf aan de ziekte bezweken. Eén van hen was zijn broer Johannes. Hillenius, sinds 1596 hulppredikant, schold vanaf de kansel op de bange predikanten die hun taak niet naar behoren vervulden. Venator gaf zijn zwakte toe en vroeg om ontslag, maar dit werd niet toegestaan door de ouderlingen en diakenen. De vroedschap stelde uiteindelijk voor om een speciale ziekenbroeder aan te stellen ook al was Hillenius het hier zeer mee oneens.

Hillenius viel Venator ook openlijk aan vanaf de preekstoel omdat hij vond dat Venator er veel te vrije gedachten op nahield. Venator had namelijk beweerd dat men zelf mag bepalen hoeveel tijd men aan het gebed besteedt, en dat men niet afgerekend zal worden op het aantal woorden. Hillenius zorgde er ook voor dat Venator voor de provinciale kerkenraad moest verschijnen omdat hij studenten bij hem thuis een toneelstuk op had laten voeren. De conflicten liepen later nog hoger op toen Venator een toneelstuk had geschreven dat in 1603 in druk verscheen: *Reden-vreucht der wysen in haer wel-lust ende belachen der dwasen quel-lust, in 't lachen Democriti door persoon-tooningh*. Dit toneelstuk zou aanstootgevende godsdienstige denkbeelden bevatten en bovendien herkenden Hillenius en ook andere Alkmaarders zichzelf in de personages. In 1607 stelde Hillenius schriftelijke vragen aan Venator om aan te kunnen tonen hoezeer zijn denkbeelden afweken van de gereformeerde kerk. Venator beantwoordde alle vragen met bijbelteksten waardoor hij hierom niet aangevallen kon worden.¹⁷

Toen Venator in 1608 weigerde de Heidelbergse catechismus en de geloofsbelijdenis te ondertekenen werd hij door de classis Alkmaar geschorst. De magistraat van Alkmaar stond hem echter toe zijn ambt gewoon uit te oefenen tot hij zich op een provinciale synode zou hebben verantwoord. Zijn collega's weigerden bij hem ter kerke te gaan en beletten hem de doop te bedienen. Diakenen mochten de dienst echter wel bijwonen, dat wil zeggen tot de collectes, die in de drukbezochte diensten vermoedelijk veel geld oprachten. Venator kreeg de steun van de Staten van Holland en veel gemeenteleden gaven aan hem graag te horen. Daarop werd zijn schorsing opgeheven.¹⁸

Hillenius had de steun van de Raad van Alkmaar, die na de verkiezing van 1608 de magistratuur naar huis had gestuurd en vervangen door aanhangers van de orthodoxe leer. Tijdens de verkiezing van magistraten in december 1609 benoemde de stadhouder, op aandringen van Hillenius, maar in strijd

¹⁶ https://dbnl.org/tekst/aa_001biog23_01/aa_001biog23_01_0247.php

¹⁷ Vis, G.N.M. (1991). *650 jaar ziekenezorg in Alkmaar, 1341 – 1991*, p. 63-64. Alkmaar

¹⁸ Zie voor een gedetailleerd verslag van hun conflict paragraaf 15 van Leydekker, J. (1705). *Eere van de Nationale Synode van Dordrecht, in den jaren 1618 en 1619. Voorgestaan en bevestigd tegen de beschuldiging van G. Brandt in syn Historie der Reformatie*. Amsterdam: Isaac Stokman. <https://books.google.nl/books?id=-FNO3TTENCgC&pg=PA33-IA20&lpg=PA33-IA20&dq=Brandt+over+Cornelius+Hillenius&source=bl&ots=lZrhc7dG&sig=hU3OajCwSaGPvP6KL8L1ZNw3bYE&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwjNrrrg5fbcAhXILFAKHUcRCusQ6AEwB3oECACAAQ#v=onepage&q=Brandt%20over%20Cornelius%20Hillenius&f=false>

met de lokale wetten, zes mensen die pas onlangs het burgerschap van Alkmaar hadden verworven. Dit zorgde ervoor dat, opnieuw in strijd met de regels, sommige vaders en zonen gelijktijdig dienden. De orthodoxe groepering zegevierde dus en schreeuwde naar tegenstanders, die door kinderen met sneeuwballen en stenen de kerk uit werden gejaagd.¹⁹

Hillenius, 'een oprecht en vroom man' en een 'ernstige voorstander der zuivere leer', volgens de Acta van de synode van Dordrecht²⁰, weigerde samen te werken met Venator en werd uiteindelijk ontslagen door de magistraat van Alkmaar. Hij verliet de stad en predikte voortaan één keer in de veertien dagen in de kerk in Koedijk voor zijn volgelingen uit Alkmaar, die zo de eerste 'slijkgeuzen' werden.

Uiteindelijk legde de Staten Generaal Cornelis Hillenius een spreekverbod in en rond Alkmaar op. Na een kort verblijf in Amsterdam nam hij op 31 mei 1612 afscheid in Egmond-binnen, met een preek over I Petrus V vers 10, om een beroep naar Groningen te aanvaarden. Hier bleef hij, tot zijn dood in 1632, predikant.

Maar ook Venator kwam niet ongeschonden uit de strijd. Toen hij in 1617 voor de zoveelste keer een onrechtzinnig geschrift had uitgegeven werd hij afgezet als predikant. Hij vertrok, na een kort oponthoud te Leiden, naar Frankrijk en is daar reeds in het volgende jaar overleden. Te Alkmaar is hij 28 november 1618 begraven.

In 1610 verantwoordde Hillenius zich in een werk met een ellenlange titel²¹ over zijn ontslag. Als reactie hierop schreef Adolphus Venator een weerwoord met een al even lange titel²², waarop Hillenius weer een antwoord schreef.²³

Hillenius en Drenthe

---

¹⁹ Park, M. (2002). Gouden eeuw. Het raadsel van de Republiek. Nijmegen: Uitgeverij SUN.

²⁰ Donner, J.H. & Van den Hoorn, S.A. (1987). Acta of handelingen der nationale synode, in den naam onzes Heeren Jezus Christus: Gehouden door autoriteit der Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Dordrecht ten jare 1618 en 1619.

²¹ Corte en waerachtige verantwoordinghe over de proceduren ende resolutiën die de vroetschappen van Alckmar, gelijk teghen andere, als insonderheyt over ende teghen Cornelium Hillenium op de 17 Julij anno 1610 hebben ghenomen. Ghestelt van wegghen het meeste ende voornaemste deel der ghemeynte Jesu christu tot Alckmar. Enkhuizen, Jacob Lenaerts Meyn, 1610.

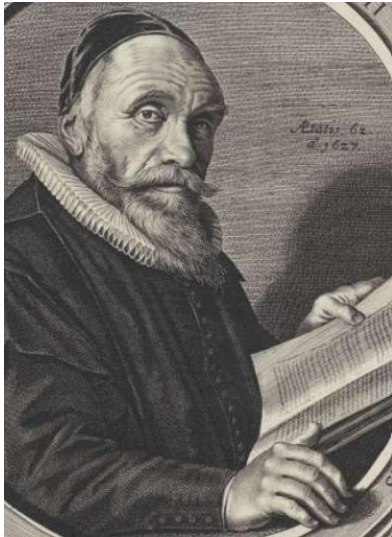
²² "Nootwendigh historisch verhael, van allen swaricheyden, verschillen, ende proceduren, soo wel in kercklijcken, als politijcken saken, etlijcke jaren herwaerts binnen der stadt Alckmaer voorgevallen. Wtghhegeven by Burgmeesteren, Vroetschappen, ende Kerckenraedt, der voorsz stede, ende ghemeynte, respectie. Tegghens het Laster-boeck Cornelii Hillenii, ende zijner toestanders". Alkmaar, Jacob de Meester for Willem Jansz. (Blauw), in den vergulden Sonnewijzer, Amsterdam, 1611.

²³ Provisionele ontdeckinge eeniger misslaghen, de welcke Adolphus Venator onder den naem der Burgh-Meesteren, Vroetschappen ende Kerckenraedt van Alckmaer, tegen het (soo hy 't onwaerachtelyck bij namet) Lasterboeck Cornelii Hillenii ende sijner toestanders in sijn boeck ghenamt Nootwendigh historisch verhael heeft begaen ende voortgebracht. Ghestelt ende uyt gegeven van wegen de beswaerde ende voor de suyvere Ghereformeerde Leere ijverende Ghemeynte Jesu Christi van Alckmaer. (Franeker, Vildericum Balck, 1611).

Tien jaar nadat Drenthe van de ene op de andere dag protestant was geworden (of liever protestants was gemaakt) stelde stadhouder Willem Lodewijk in 1608, na raadpleging van Drost en Gedeputeerden, een visitatie in. Alle predikanten, schouten, kerkvoogden en uit ieder kerspel twee andere personen of volmachten werden naar Assen ontboden om over de stand van hun gemeente verslag te doen. Veel predikanten werden beschuldigd van zedeloos gedrag, anderen bleken nog gehecht te zijn aan 'vorig bijgeloovigheden', of waren achteloos in hun dienst. Als men geen beterschap liet zien, werd men uit het ambt gezet.

De commissie die de visitatie uitvoerde bestond uit een edelman, een eigenerfde en twee Drentse predikanten. Ook maakte een Groningse (1601-1611) predikant, Johannes Acronius, vriend van Ubbo Emmius en aanhanger van de ideeën van Gomarus, deel uit van de commissie.

Johannes Acronius

Johannes Acronius.²⁴

Acronius was meermalen praeses van de provinciale synode. In 1602 verdedigde hij het optreden van de overheid tegen de doopsgezinden. In zijn *Erinneringe van de beroping der Prediger* (1604), opgedragen aan Willem Lodewijk die het volste vertrouwen in hem had, bepleitte hij de volledige afschaffing van het patronaatsrecht, dat door hem gekenschetst werd als een werk van de Babylonische hoer, die de kerk in een nieuwe ballingschap voert.

De prediker dient een roeping te hebben, zich aan een examen van de classis te onderwerpen en beroepen te worden door een vrije stemming van de gemeente onder leiding van de ouderlingen. Dit standpunt werd hem niet door iedereen in dank afgenomen, want tijdens de synode in datzelfde jaar werd hij ter verantwoording geroepen omdat hij de collatoren te hard zou hebben aangepakt.

²⁴ <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-15.284>

In een onderzoek in april 1608 naar de staat der kerkgoederen en de toestand der gemeenten en predikanten in de verschillende classes werd nagegaan in hoeverre de ordening van 1602 werd nagekomen.

Acronius riep de predikanten op geregeld uit de Heidelbergse Catechismus te preken.

In zijn Groningse periode ontving hij tot driemaal toe een beroep uit Amsterdam, dat hij telkens afwees. Hij had een afkeer van de daar heersende kerktwisten tussen Arminianen en Gomaristen.

Toen Acronius in 1611 naar Wezel was vertrokken werden Hiddo Lambert, predikant in Farmsum en Cornelis Hillenius uit Groningen door de stadhouder uitgenodigd voor een in Drenthe te houden kerkvergadering. In de jaren daarna maakte Hillenius zich zeer verdienstelijk voor de kerk in Drenthe, met name na 1613, toen hij van de stadhouder het oppertoezicht over de Drentse kerk kreeg. Hij werd een soort superintendent die de othodoxe leer moest handhaven en de kerkorde moest invoeren.²⁵

*'Brandt²⁶ teekent hem met geene uitnemende kleuren, maar, wanneer wij zien, met hoeveel gematigdheid hij van de onbepaalde volmagt, hem over Drenthe verleend, gebruik maakte, dan is hij, bij sterke gehechtheid aan de contra-Remonstrantesche gevoelens, zeer zeker van alle kerkelijke heerschzucht vrij te pleiten.'*²⁷

Een jaar later werd hij door Willem Lodewijk benoemd als zijn gecommiteerde op de generale classis van Drenthe voor de periode 1613- 1616.

Tijdens de provinciale synodes van 7 september 1613 kreeg Hillenius een vraag over de taken van de schoolmeesters. Hij antwoordde dat het inderdaad nodig was dat dominees erop zouden toezien dat de schoolmeesters ervoor zouden zorgen dat hun leerlingen niet alleen de Heidelbergse catechismus, maar ook de kleine catechismus van de heer Alegundis van buiten leren. Het ging hier om een kleine catechismus, 'Cort begrijp' van Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde.²⁸ Omdat de in 1563 verschenen Heidelbergse Catechismus voor kinderen te moeilijk werd gevonden, verschenen er vereenvoudigde catechismussen, die als voorbereiding op de Heidelbergse versie gebruikt konden worden. Marnix schreef er ook een: Cort begrijp, inhoudende de voornaemste hoofdstucken der christelijker religie gestelt vrage ende antwoordischer wijze. Deze kindercatechismus van Marnix

²⁵ Bergsma, W. (2002). *Zij preekten voor doven. De reformatie in Drenthe*. Assen: Koninklijke van Gorcum B.V.

²⁶ Brandt, G. (1704). *Historie der Reformatie en andere kerkelyke geschiedenissen*. D. II. bl 90, 105, 112-114, 430, 931, D. III. bl. 644, 654

²⁷ Glasius, B. (1853). *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*. Deel 2. 's Hetogenbosch: Gebr. Muller.

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/glasius/#source=2&page=106&accessor=accessor_index

²⁸ Klinken, L.D. (2016). Philips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde (1540-1598). <https://www.driestar-educatief.nl/medialibrary/Driestar/Kennisontwikkeling/Lectoraat%20Christelijk%20leraarschap/Compendium/Marnix.pdf>

verscheen in 1599, een jaar na zijn overlijden. In 225 korte vragen en antwoorden worden de twaalf geloofsartikelen, de sacramenten en de Tien Geboden behandeld.

Bij veel antwoorden staan in de marge verwijzingen naar Bijbelse vindplaatsen vermeld. In De opvoeding van de jeugd had Marnix geschreven dat men bij het onderwijs in de geloofsleer rekening diende te houden met het kinderlijke bevattingsvermogen. Hij was een tegenstander van het memoriseren van zaken die het kind niet begreep. In zijn *Cort begriip* heeft Marnix deze opvatting in de praktijk gebracht. Het taalgebruik is beknopt, eenvoudig en helder.

Het *Cort begriip* van Marnix werd in de zeventiende eeuw meermalen herdrukt en zelfs vertaald. Catechiseren was in de zeventiende eeuw niet de taak van de dominee, maar van de schoolmeester. Het *Cort begriip* van Marnix werd dan ook door diverse classicale vergaderingen aanbevolen als een geschikt boekje om door de schoolmeesters gebruikt te worden bij het geloofsonderwijs aan de jongste leerlingen. Het werd niet alleen in ons land gebruikt, maar ook in de mandaatgebieden van de VOC. Daartoe werd het in het Maleis en Portugees vertaald.²⁹

De dominees moesten elke veertien dagen de scholen bezoeken en de kinderen hierop bevragen. Ook moest volgens Hillenius gekeken worden of de leerlingen wel voldoende op de hoogste zijn van een aantal artikelen betreffende de gerechtigheid/rechtvaardiging in het geloof, het vergeven van de zonden door de dood van Christus, de artikelen 59, 60 en 61 van de Heidelbergse Catechismus.³⁰

Aan de bemoeienis van Hillenius met Drenthe kwam een einde toen hij op 10 augustus 1620 geen bericht meer kreeg over de aanstaande synodevergadering. Als reden werd genoemd dat er, door het overlijden van de stadhouder, geen *'qualificatie, waarop hij aangenomen zou kunnen of mogen worden'* meer was.

Ook in 1620 en 1622 waren er geen gecommiteerden van de stadhouder op de vergaderingen aanwezig. Een jaar later, in 1623, werd de Drentse gedeputeerde Roelof van Echten afgevaardigd en later in de regel de Drost.³¹ Blijkbaar hadden ze in Drenthe geen behoefte meer aan inmenging vanuit het Groningse.

Tijdens de Synode van Dordrecht was Hillenius een van de Groningse vertegenwoordigers.

---

²⁹ Groenendijk, L. F. (2001). 'Marnix' kindercatechismus.' In: A. van Strien, & H. Duits, (Eds.) (2001). Een intellectuele activist. Studies over leven en werk van Philips van Marnix van Sint Aldegonde. Hilversum: Verloren.

³⁰ Joosting, J.G.C. en Knappert, L. Schetsen uit de kerkelijke geschiedenis van Drenthe. <http://oud-schoonebeek.nl/index.php/drenthe/10-kerken-en-preken/131-kerkelijke-geschiedenis-drenthe>

³¹ Romein, T.A. *De hervormde predikanten in Drenthe, sedert de Hervorming tot in 1861*. Groningen: J. Oomkens, J. Zoon.

Synode van Dordrecht 1618-1619

Cornelis Hillenius³²

Cornelis Hillenius stierf in Groningen op 13 januari 1632 'met een goed verstand en vast vertrouwen op zynen Zaligmaker'.³³

---

³² Zie

http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=RIJK03%3ADAGPREN_RP-P-1916-284, nr, 93

³³ *Maandelijke uittreksels of boekzaal der geleerde waerelt*. Januari 1759. Amsterdam: Dirk onder de Linden.